

POSTMODERNİZM ÜZERİNE ON POSTMODERNISM

Yıldırım ÖZSEVGEC*

Öz

Modernizme karşı bir tepki olarak doğan postmodernizm, toplumda yaşanan değişimler ve 1960'li yılların politik olaylarıyla yakından ilişkilendirilir. Postmodernizm ayrıca, modernizme ait fikirlerin ve teorilerin yeniden gözden geçirilmesine, hatta bazı noktalarda tamamen reddedilmesine kadar uzanır.

I. ve II. Dünya Savaşları'nın sonunda dünyada yaşanan yıkım, insanları yeni arayışlara itmiştir. Bunun sonucunda da toplumlarda hızlı bir değişiklik yaşanmıştır. Bu yüzden, Cezayir Bağımsızlık Savaşı, 1968 Fransa Olayları ve İki Büyük Dünya Savaşı değişimin ve postmodern dönemin başlangıcının merkezi olmuştur. Soğuk Savaş'ın sonu ve yeni dünya düzeni ortaya çıkmaya başlamıştır.

Toplumlar da yaşanan sosyal ve politik değişikliklerin yanı sıra, postmodernizmin, felsefe, sanat, kültür, edebiyat, fotoğraf, mimari, sinema ve tiyatroya da önemli etkileri olmuştur. İşte bu yüzden postmodernizmin yukarıda bahsedilen alanlarla yakın ilişkide olduğu ve modernizmden sonra ortaya çıkan geniş bir kültürel hareketi temsil ettiği aşikârdır. Bu yüzden, bu çalışmada genel olarak postmodernizm nedir sorusuna cevap aranacak, terimin beşeri bilimlerle olan yakın ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Edebiyat, Sanat, Sinema, Felsefe, Politika.

Abstract

Postmodernism is a revolt against modernism, and it is being associated with the changes in societies, and the results of politics globally mainly after the 1960s. The postmodernism era is also used to define a period after modernism, and it goes back to the reanalysing and mainly rejecting the ideas and notions accepted by modernism.

The destruction of the First and the Second World Wars led people to seek for a change, and in many countries, social change also speeded up. Thus, the Great Wars together with Algerian War of Independence and 1968 France Riots were the centres of the shift, and the birth of the postmodern era. Besides, it was the beginning of the end of the Cold War and the emergence of a new world order.

Apart from the social and the political changes, postmodernism has a significant impact on some concepts such as philosophy, art, culture, literature, photography, architecture, cinema and theatre. Therefore, it is clear that postmodernism is a broad cultural movement that comes after modernism and has a close connection with above-mentioned areas. Therefore, this study is going to find an answer to the question of 'what is postmodernism', and it pinpoints the effects of the movement on the other human sciences.

Keywords: Postmodernism, Literature, Art, Cinema, Philosophy, Politics.

1. GİRİŞ

Post öneki ve modern sözcüklerinin birleşmesiyle modernizm sonrası anlamına gelen postmodernizm terimi oluşmuştur. Dilimizde "modern" in anlamı, çağdaş, ilerici, yenicidir. Latince kökenine bakıldığında "modernus" sözcüğünden gelen "hemen, şimdi" gibi anlamları olan "modo" sözcüğünden türediği görülmektedir. Bu sözcük ilk olarak milattan sonra V. yüzyılda Hıristiyanlık öncesi ile sonrası dönemi ayırmak için kullanılmaktaydı. Fakat daha sonra eski ve yeniyi ayırmak için kullanılmaya başlanmış ve bu anlam günümüze kadar gelmiştir. Bu bağlamda modern sözcüğü "yeni" anlamını taşımakta, iki şeyi karşılaştırırken "yeni olan" anlamına gelmektedir (Çetişli, 2008: 153). Bu sözcüğe eklenen post ön eki "yeniden sonrası", yani modern dönemden sonrası, ilerisi anlamını kazandırmaktadır. Ancak, bu anlamın yanı sıra terim, modernin devamı ya da modernizm karşıtı anlamlarını da yüklenmiştir.

Postmodernizm terimi öncelikle felsefi anlamda kullanılırken sonraları politika, tarih, ekonomi, edebiyat ve diğer sanat dallarında da bir akımı ifade etmek için kullanılan bir terim haline gelmiştir (Çetişli, 2008: 152). Stuart Sim'e göre "postmodern" sözcüğünün kayda geçen ilk kullanımı, 1870'li yıllara kadar uzanır ve izleyen birkaç on yıl boyunca belirli aralıklarla bazen olumlu, bazen olumsuz çağrışımlarla görünmeyi sürdürse de, ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında modernizme ve moderniteye karşı bir tepki biçimindeki kesin anlamını yüklenmeye başlar (Sim, 2006: x). Postmodernizm kavram olarak ilk kez 1934'ler de Anglo-Amerikan edebiyatında ortaya çıkmıştır. Daha sonra mimaride kullanılan bir terim haline gelmiş, 1960'lardan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, yildirim.ozsevgec@erdogan.edu.tr

2. POSTMODERNİZM NEDİR?

Postmodernizm nedir sorusuna verilebilecek en iyi cevabın şüphecilik (skeptisizm veya septisizm) olduğu düşünülmektedir. Eski Yunan döneminden itibaren kabul gören doğrulara, ahlaki normlara klasik Yunan felsefesine kadar her şeye şüphe duyulmalıdır (Sim, 2006: 3). Esasen eski Yunan dönemine kadar uzanan şüphecilik, içerisinde barındırdığı yapı taşlarıyla başlı başına bir akımdır. Terimin kökeni şüphe, kuşku anlamına gelen *skeptikos* sözcüğüdür. Pyrrhon (MÖ 360-272) ve Sextus Empiricus (MS 2. ve 3. yüzyıl) önde gelen şüpheli Yunan filozoflardır, her şeye şüpheyle yaklaşmayı kendilerine ilke edinmişlerdir. Bütün argümanların “temellerini, etkilerini ve kesinliklerini irdeleyen, ayrıca aklın kesin bir bilgi elde edemeyeceğini, hakikate erişilse dahi sürekli ve tam bir şüphe içinde kalınacağını, mutlak’a ulaşmanın mümkün olmadığını savunan” (Emre Sarı, 2016: 184) felsefi görüşün daha sonraki temsilcileri arasında Michel de Montaigne, Pierre Bayle, David Hume sayılabilir. Doğru bilginin imkânsızlığından yola çıkan bu akım, kesin yargıda bulunulan her şeyi sorgulamaktadır. Dünyayı farklı algılamamızı sağlayan “şüphecilik” meşru dayanaklarından biri kılan postmodernizm “kesinlik”ten uzak, “esnek” bir akımdır. Bu bağlamda modernistlere ihanet ettiği düşünülen postmodernistler, ebeveynlerini (modernistler) asi çocuklara benzetir.

Modernizmle ilişkisi içerisinde tanımlanmaya çalışılan postmodernizm, modernizmden bir kopuş olarak görüle de ona bir tepki olarak ortaya çıkan bir akım olduğunu savunanların sayısı az değildir. Yıldız Ecevit’e göre 20. yüzyılın başlarında modernistlerin edebiyat başta olmak üzere birçok alanda başlattıkları devrim, aynı yüzyılın ikinci yarısında da etkisini hissettirmiştir (Ecevit, 2006: 57). Bu yüzden postmodernizmi modernizmin devamı olarak görülmesi normal karşılanabilir. Bunun yegâne sebebi ise İsmet Emre’nin de vurguladığı gibi “kavram konusundaki bütün bu kargaşaların, kavramın iç bünyesindeki heterojenlik kadar söz konusu kavramı tanımlamaya çalışan yazarların kendi bakış açılarına göre anlamlandırma çabalarıdır” (Emre, 2006 :21). Bu anlam çeşitliliği postmodernizm yanlısı ve karşıtı olan farklı görüşlerin olmasından kaynaklanır. Örneğin postmodernizmi eleştirenler bu süreci Dario Fo’nun deyişiyle “geçici bir heves” veya Andrew Britton’un ifadesiyle “yeni bir söylem ve kültürel sermaye arayışı içerisindeki entelektüellerin aldatıcı bir icadı” ya da Jürgen Habermas’ın vurguladığı üzere “özgürleştirici modern teorileri ve değerleri değersizleştirmeye girişen başka bir muhafazakâr ideoloji” ya da Rudolf Pannwitz’in öne sürdüğü üzere “savaşlar sonrası dönemde gelişen yeni militarist akım” şeklinde tanımlarlar (Emre, 2006: 21). Daniel Bell’e göre postmodernizmden önce sanayi toplumunda makineye bağlı bir üretim gücü varken, sanayi sonrası dönemde bu güç bilgiye dayalıdır. Bell, postmodernizmin temelini de bu bilgiye dayandırmaktadır. J. F. Lyotard ve J. Baudrillard’a göre bilimsellikten benzetime, emekten bilgiye geçiştir. Jameson ve Harvey gibi Neo-Marksistler postmodern durumu kapitalizmin daha ileri bir aşaması olarak yorumlar (İnaç, 2003: 6-7). Genel olarak bakıldığında, postmodernistler, postmodernizmi uzun süreli bir akıl yürütme, bilim ve özgürleşmeyi sorgulayıp, modernizmin eksik yönlerini ve olumsuzluklarını eleştirip ortaya çıkarma süreci olarak görürler. Modernizm Descartes, Locke ve Kant geleneğine dayanan geleneksel bir bilgi sistemi kurmaya çalıştığı için yeniliğe ve bilginin gelişmesine elverişli bir akım değildir. 18. ve 19. yüzyıllarda insanlığın ilerleyişi, bilime değil yaşam enerjisine bağlıdır (İnaç, 2003: 346- 347). Yaşam enerjisi de anarşi, yabancılaşma ve acımasızlık gibi duyguların kaynağıdır. Wittgenstein’in fikirleri ise şöyle değerlendirilebilir: “Postmodernizm özgün bir sanat tarzıdır (İnaç, 2003: 346- 348).” Artık sanatta gerçeğin temsili yoktur. Öte yandan Foucault ve Derrida’ya göre ise postmodernizm özgürleştirmekten çok disipline eden modernizme bir başkaldırıdır.

3. II. Dünya Savaşı, 1968 Olayları, Cezayir’in İşgali ve Postmodernizm

Yirminci yüzyılın iki büyük dünya savaşına sahne olması, toplumların teknolojik devinimleri bir tüketim kitlesinin oluşmasına yol açmıştır. Teknolojik gelişmeler insanların iletişim olanaklarını artırsa da, savaşların getirdiği yıkım bireylerin çevrelerine ve kendilerine yabancılaşmasının önüne geçememiştir (Ecevit, 2006: 57). Bu bağlamda postmodernizmin çıkış noktası II. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemdeki olumsuzlukların da etkisiyle insanların yeni arayışlar içine girmesi ve modernizmin fazlasıyla akılcı yapısından uzaklaşması olmuştur. Modernizmin neden olduğu kimlik krizi, inançsızlık ve güvensizlik temelinde ortaya çıkan, II. Dünya savaşı sonrasında süper endüstri ve tekno-bilim dünyasının akımı, görüşü ve anlayışı olmasının yanı sıra, bilimde de genel geçer olana karşı alternatif olanı desteklemiştir (Çetişli, 2008: 157). Cezayir Bağımsızlık savaşı ve 1968 Paris olayları da postmodernizme ivme kazandıran tarihsel olaylar arasında sayılabilir. Aslına bakılırsa emperyalist ülkelerin tutumlarına karşı gösterdiği mücadeleyle Yeni Dünya’da eskiden kalma geleneklerin değişeceğini gösteren Cezayir, postmodernizme ilham kaynağı olmuştur. Bu süreç 1827’de Fransa’nın Cezayir’e işgal amaçlı saldırılarına ve Cezayir sahillerini işgaline kadar uzanır. Uzun süren işgal yıllarının sonunda 1 Kasım 1954’te bir bildiriyle halk ayaklanmaya çağırılmış ve silahlı mücadele başlatılmıştır (Hitchens, 2006). Birlik ve Eylem İçin Devrimci Komite Teşkilatı (CRUA) da Ulusal Kurtuluş Cephesi’ne katılmış (Naylor, 2015: 184, 299, 28 Ağustos 1955 tarihinde olağanüstü hal

ilan edilmiştir. Fransa'nın sert ve şiddete dayanan politikalarına rağmen 1 Temmuz 1962'de yapılan halkoylamasıyla Cezayir bağımsızlığına kavuşmuştur.

Cezayir olaylarıyla başlayan süreç, 1964 Eylülüne gelindiğinde yeni bir boyut kazanmıştır. 1964 Eylülünde "Free Speech Movement", Berkeley Üniversitesi'nde Vietnam Savaşı'na karşı protesto gösterilerine öncülük etmiştir. Öğrencilerinin ayaklanması üniversite yönetimini tedirgin etmiş, polisin kaba kuvvetle karşılık vermesi sonucunda olaylar liselere kadar yayılmış (Cohen, 2002: 340, 351) ve 10 Mayıs gecesi polis ve protestocular arasında şiddetli çatışmalar başlamıştır. 30 Mayıs'a kadar süren bu çatışmalar seçimlerin ortaya çıkmasıyla son bulmuştur. 1968 olayları ise Fransa'da ortaya çıkmış büyük bir öğrenci ayaklanmasıdır. 22 Mart 1968'de, Paris'in batı banliyölerinden biri olan Nanterre'de öğrencilerin üniversite yönetiminin bazı uygulamalarını protesto etmesiyle başlamıştır. Öğrencilerin bu eylemine işçiler grevle destek vermiştir (Seidman, 2004: 92). Birçok eleştirmene göre olayların çıkışının nedeni, Marksizmin yaldızlı parlaklığını taklit etmek isteyen devrimcilerdir. Bunun, işçileri de içine alması ise ücretlerin dondurulması ve işsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda Fransa, küçük uç grupların birdenbire ortaya çıkardığı bir "moleküler devrim"le karşı karşıya kalmıştır. "Moleküler devrim" kavramı ise Felix Guattari'nin 70'li yıllarda 68'i incelerken ortaya atmış olduğu bir kavramdır (<http://tr.internationalism.org/icconline/1968/02>). Bu olaylar birçokları için postmodernizmin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

4. Postmodernizmin Genel Özellikleri ve Beşeri Bilimlerle İlişkisi

Bu bölümde postmodernizmin genel özelliklerinden bahsedildikten sonra, akımın beşeri bilimlerle olan ilişkisine değinilecektir. Sanat, fotoğraf, felsefe, sinema, mimari gibi alanların önemli temsilcileri ve bu alanların genel özellikleri üzerinde durulduktan sonra, postmodernizm-edebiyat arasındaki ilişki kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

Postmodern teriminin bir bütün halinde sorunsal olduğunu ve bu zamana kadar yapılanların hepsinin eksik olduğunu söyleyen Brian McHale (McHale, 1996: 3), postmodernizmin varlıkla, modernizmin bilgiyle ilgilendiğini vurgular. Modernizm, "Neler bilinmeli?", "Kim bilmeli?", "Bilgi bir diğerinden başkasına nasıl geçmeli?", "Bilmenin sınırları nelerdir?" gibi sorularla ilgilenirken, postmodernizm; "Dünya nedir? , Nasıl oluşmuştur?", "Farklı dünyalar olsaydı neler olurdu?", "Parçanın ve dünyanın varlığı nedir, nasıl oluşmuştur?" gibi soruları inceler (McHale, 1996: 9- 10). McHale gibi olaya varlık ve bilgi açısından bakan Edward Said, *Oryantalizm* adlı öncü çalışmasında; Batılılar için Doğu'yu oluşturan, onların Doğu'yu Batı'dan ontolojik ve epistemolojik olarak ayrı bir varlık olarak anlamalarına ve bu anlayışın sonucunda sömürgeciler, gezginler, araştırmacılar ve sanatçılar tarafından keşfedilmeyi bekleyen bir yer olarak belirleyen, "öteki" temsillerini, kurguları inceler (Aktaran İlter, 2006: 5).

Modernizmin eleştirisi temelinde şekillenen bu akım; modernizmle gelen akılcılığa, maddeciliğe, telkine, teslimiyete, insanı kendi emrine alıp köleleştiren ve makineleştiren teknolojiye ve bilime karşı çıkar. İhab Hassan, genel kabulleri yıkma amacındaki postmodernizmle modernizm arasındaki farkları şu şekilde ifade eder "postmodernizmde romantizm yerine parafizik, birleştiricilik yerine ayırıcılık, amaç yerine oyun, tasarım yerine rastlantı, bütünselleştirme yerine yapıbozum, bütünlüğün yerine parçalanma, büyük anlatıların yerine küçük anlatı, metafizik yerine ironi, nesnelliğin yerine sübjektiflik ve belirlenmişlik yerine belirsizlik geçer (Hassan, 1985: 123- 124). Postmodernizm hem bir tarihsel döneme gönderme yapan hem de kendine has özellikleri olan bir kategori olarak anlaşılmalıdır. Akımın başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Parçalanma: "Postmodernlerde bütün sentezlere karşı çıkılır, bunun yerine atom-altı dünyaya kadar inen evrensel bir parçalanmayı kabul etmektedirler. Böylece sentez ve bütünlüğün yerine parça veya parçalanma ikame edilir. Bu parçalar bütünlleştirilmez, ancak birbirine iliştilir; eklektizm benimsenir.

2. Kuralcılığın yıkılışı: Bütün otoritelere karşı çıkılır, "mutlak olarak" bilinen her şey yok edilebilir. "Tek bir gerçek, tek bir anlam vardır" anlayışına karşı, "çok gerçek ve anlam vardır", anlayışı kabul görür.

3. Ben'in, derinliğin yitimi: İç-dış diye bir şey yoktur, her şey, "ben" de dâhil, yüzeyseldir. Nietzsche'ci söylemle özne, uydurulmuş bir şeydir.

4. İroni: Geleneksel ve kabul görmüş görüşlere farklı bakış açıları sunulur ve "oyun yöntemini" kullanılarak alaycı bir tavır sergilenir.

5. Merkezisizleşme: Orijinal olan ve onun kopyası (simülasyon) aynı gerçeklikte birleştirilir. Zıt kutuplar bir arada kullanılır. Gerçekliğin yerine imge konulur

6. Zaman kavramı: Geçmiş ve gelecek şimdi de birleştirilir. Ayrıca geçmişin kendi şartlarına uygun bir şekilde yaşatılması istenir. Geçmişle hâl arasındaki bağların koparılmasına çalışılır.

7. **Her şey gider:** Her şey doğrudur ya da her şey yanlıştır. Böylece doğru-yanlış zıtlığı ortadan kaldırılır. Postmodern söylem de “ne... ne de” yerine “hem... hem de” geçirilir. Millî ve evrensel kültür anlayışını reddedilir, çoğulcu kültür görüşü benimsenir.

9. Rasyonalizm, pozitivism, liberalizm, kapitalizm, marksizm vb. bütün ideoloji ve felsefelere karşı çıkılır. Büyük anlatılar işlevsizleştirilir. Evrensel bütünlük yerine çoğulculuktan yana bir duruş sergilenir

10. Modernizm ve değerlerine karşı sorgulayıcı bir tavır alınır ve aşırı görecelik tavrı benimsenir.

11. Dine karşı olumlu bir tavır alınır (Kızılcılık, 1996: 36).”

Yukarıda sayılan özellikler postmodernizmin genel özellikleridir. Bu özellikler arasında öncelikli olan parçalılıktır. Bütünlük ve birlik kabul edilmez. Heterojenlik, parçalılık meşru zemini oluşturur. Akım tekdüzeliğe ve yalın katlığa son vererek, epistemolojiyi hoşgörülü ve açık kılmaya çalışır. Sıradan olan kaçınılan ve korkulan değildir, hatta postmodernizmde kabul görür (Elbir, 2006: 208). Postmodernistler, daha öncekilerin aksine dünyayı şekillendirip belirli kalıplara sokmaya değil, onu tanıyıp kabullenmeye çalışırlar, verili olana bağlanırlar. Yani postmodern düşünce, varolanı değiştirmeye çalışmaktan çok, onu yüceltir ve meşrulaştırır.

Modern sonrası” demek olan postmodernizm, aydınlanma çağında temelleri atılan tüm modern yapı ve anlayışlara karşı oluşturulmaya çalışılan yeni sanat ve düşünce anlayışının genel adıdır” (Çetin, 2008: 92-93). Daha kuşatıcı bir şekilde postmodernizm, modernin değişkenlerine, bilimsel bilginin üstünlüğüne, pozitif bilimlere, doğrusal gelişmeye, ulus-devlet anlayışına, endüstriyalizme, kapitalizme, demokrasiye, laikliğe, insan haklarına, teknolojiye, bürokrasi ve uzmanlaşmaya karşı gelen ve onları sorgulayan; buna karşın belirsizliğe, parçalılığa, farkındalığa, etnisiteye, altkültürlere, kültürel çoğulculuğa, bilgiye yönelik çoğulcu bakış açısına, yerel bilgiye, yerelliğe, özgünlük ve özgürlüklere ayrıcalık tanıyan bir harekettir (Kızılcılık, 1996: 28). Başka bir deyişle, postmodernizm geç kapitalist kültürlerde, “özellikle sanatlarda (edebiyat, grafik ve plastik sanatlar, müzik vb.) dönüşümselliği, ironiyi, oyunculluğu, keyfiliği, anarşiyi, parçalanmayı, pastişli vurgulayan bir hareket”tir (Ryan, 1994: 451).

Postmodernizmin temelinde “çok seslilik” vardır. Postmodern sanat, “iletişim teknolojilerinin topluma etkilerinin sonucuna odaklanmakta, olağanüstü değişimlerin olduğu bir toplumu anlatmaktadır” (Özel, 2006: 159- 160). Bu da toplum yaşamının her alanına etki etmiştir(ekonomi, edebiyat, tarih, teknoloji, sosyoloji, eğitim, resim, fotoğraf, mimarlık...).

Postmodernizmin önde gelen temsilcilerinden bazıları şöyle sıralanabilir:

Sanatta: “Gerhard Richter, Damien Hirst, Gary Hume, Tracey Emin, Marcus Harvey, Richard Patterson, Jake Dinos Chapman, Marcel Broodthaers, Hans Hacke, Anselm Kiefer, Sherrie Levine, Cindy Sherman, Peter Halley, Haim Steinbach, Jeff Koons, Robert Rauschenberg, Georg Baselitz, Julian Schnabel, Andy Warhol.

Mimaride: Robert Venturi, Cesar Pelli, Antoine Predock, Robert A.M. Stern, James Stirling.

Fotoğrafta: Cindy Sherman, Robert Mapplethorpe, Vegan ve Yasumasa Morimura.

Sinemada: David Lynch, Quentin Tarantino, Alain Robbe Grillet ve Michael Ondaatje.

Tiyatroda: Antonin Artaud, Carol Churchill, Eugene Ionesco, Jean Genet ve Harold Pinter,

Edebiyatta: Roland Barthes, Barthelme, Pynchon, Umberto Eco, Italo Calvino, Paul Auster, William Gass, Angela Carter, Salman Rushdie, Milan Kundera ve Gabriel Garcia Marquez

Felsefede: J. F. Lyotard, M. Heidegger, J. Baudrillard, J. Derrida, G. Deleuze, F. Guattari, M. Foucault ve Barthes (Sarup, 1995: 155).”

1960’lı yılların sonlarında eleştirel bir araç olarak ortaya çıkan postmodernizm, modernist kanonun tamamıyla yeniden gözden geçirilmesini istemekteydi. Colin Trodd’a göre “postmodernist sanatçılar ve eleştirmenler, Greenbergci modernizm modelini ele alarak ve sınıyarak, yerleşik kültürel ortodoksiye karşı çıktılar. 1970’lerin sonlarında ve 1980’lerin henüz başlarında bu “bağlılıklar”, postmodernizmin herhangi bir kurala bağlı kalmadığını, ilerlemeci olduğunu ve kitlelere mal olduğunun söylenmesini mümkün kıldı” (Trodd, 2006: 111). Bu bağlamda sanat açısından bakıldığında bir sanatçının eserinin önceki kurallardan bağımsız olduğu görülmektedir ve postmodern sanatın tanımında da modernizmin yasaklarını ortadan kaldırmak ve onları yasallaştırmak ifadesine rastlamak mümkündür. Modernizmin getirdiği kuralcı ortamı kaldırmayı hedefleyen sanatçı, postmodernizmle birlikte duyguya, sezgiye, öznelliğe, yaratıcılığa, hayal gücüne ve fanteziye eserlerinde önemli bir yer verir. Bu bağlamda Warhol ve Rosenquist gibi sanatçılar, tüketim kültürünün, insan doğasıyla özdeşleştirmiştir. Gerhard Richter eserlerinde, maddî şeylerin varlığını, uzam ve tekinsizlik düzleminde yansıtmaya çalışmıştır. *Uncle Rudi* (1965) gibi ‘portreler’ d izleyicileri, çift-

anlamlılıkla ve yitme duygusuyla karşı karşıya bırakan Richter, kamusal deneyimin önemine dikkat çeker (Trodd, 108-109).

Postmodernizm teriminin ilk kullanıldığı alanlardan birisi de mimaridir. Mimarlık ve kent tasarımı alanında postmodernizmin, modernizmi yapmacıkla suçladığı bilinmektedir. Harvey'e göre modernizm estetikten uzak, rasyonel kent planları üzerinde yükselmektedir (2003: 85). Postmodernizm ise bu anlayışı yıkmış, kentsel dokuyu bölük/parçalı olarak görmüş ve günümüz kullanımlarını kolaj olarak kabul etmiştir (Harvey, 2003: 84- 85). Modern mimaride merkezileşme, bir araya toplama varken, postmodern tarzdaki mimaride bunun tersi görülmektedir. Ayrıca mimarlar da yazarlar gibi daha öncakilere karşıdırlar ve onlardan farklı şeyler üretmeyi amaçlamışlardır (Sim, 2006: 18). Bu yüzden Harvey " metropollerin tamamıyla hâkimiyet altına alınamayacağını, bu yüzden de postmodernlerin planlamayla değil sadece tasarımıyla uğraştığına dikkat çekmiş, bölgesel geleneklere, yerel tarihçilere, manlaşmış, hatta büyük ölçüde müşterinin zevkine göre biçimlenmiş mimari" üslupların oluşturulduğunu ifade etmiştir (Harvey, 2003: 84). Mekân, modernistler için toplumsal amaç uğruna feda edilebilecek bir nesneyken, postmodernistler içinse belli zamandışı ve çıkar gözetmeksizin içerisinde güzellikler barındıran bir şey olarak görülür. Postmodern tarzın en etkili mimarları arasında yukarıda verilenlerin yanı sıra şu isimler de yer alır: John Burgee, Michael Graves postmodern hareketin belki de en tanınmış ismidir. Jon Jerde, Philip Johnson, Ricardo Legorreta, Ricardo Bofill, Charles Willard Moore, William Pereira, Peter Eisenman, Thomas Gordon Smith ise bu alanda eserler veren mimarlar arasında yer alır.

Postmodernizmin fotoğraf sanatındaki etkileri göz önüne alındığında, toplumdaki gelişmelere paralel olarak yeni bir anlatım tekniği gibi görülen fotoğrafın, var olanı farklı şekillerde kullanmaya başladığı görülmektedir. Fotoğraf sanatında da postmodernizmin etkisi olan kendine mal etme yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca postmodernizmin eklektik anlayışı benimsenip yansıtılmıştır. Postmodern fotoğrafta "kendine mal etme" kavramı üzerine önemli eleştirileri bulunan eleştirmenler Douglas Crimp ve Abigail-Solaman Godeau'dur. Onlara göre fotoğrafın özünü oluşturan "kendine mal etme"dir. Bunun en güzel örnekleri Cindy Sherman'ın *Untitled Film Stills* ve Saba Selin Ungur'un *Being Star*'ıdır. Bir diğer postmodern fotoğraf sanatçısı da oto portrelerle kendine önemli yer edinen Yasumasa Morimura'dır. Simulakra kavramı sayesinde postmodern, düşünce modellerinden kurtulmuş ve bireyselleştirme sürecini hızlandırmıştır. Ayrıca fotoğrafın da kaybolmasıyla kişisel üslubun giderek daha zor bulunur olması pastiş ortaya çıkarmıştır (Özel, 2006: 165). Özel'e göre Morimura, "sanat tarihindeki kadınları, ünlü şarkıcıları ve mitleşmiş film yıldızlarını bilinen görüntüleri ile kendi görüntüsü üzerinden yineleyerek; o kılıklara girerek canlandırmıştır. Kendi vücudunu cisimleştirme Morimura'nın "Actress" (Aktris) serisinde ilk kez etkili olmuştur. Morimura, idol olmuş Hollywood'un kadın film yıldızlarının dramatik taklidi yoluyla, Batı ikonlarını kendi kimliğinde Japon kültürüne dönüştürerek çoğaltmıştır" (2006: 167 168). Bu yüzden postmodern dönemde fotoğraf, bireyselleşmenin önemini artırarak kimliksizleştirmenin de önünü açmıştır.

Postmodern kültürel nesnelere, yapılarındaki eklektizim ve içeriğindeki anarşi dolayısıyla, çok büyük farklılıklar gösterirler. Postmodern sinema, fotoğrafla birlikte ortaya çıkarak, kültürel modernizmin ilk büyük atılımını gerçekleştirmiştir. David Harvey'in de ifade ettiği üzere "postmodern sinema kapalı bir mekânda ve derinliksiz bir ekranda izlenen bir temaşa bile olsa, imgelerin seri halinde kullanılması ve zaman mekân üzerinden ileri geri gitme olanağı sinemayı kısırlıktan kurtarır" (Harvey, 2003: 343). Postmodern sinemada genellikle; pastiş, metinlerarasılık, türler, üsluplar ve parlak yüzeylere rastlanır. "Metnin dışını önemseyen şeyin meta düzeyine yükselişinin ve üretimimizden çok, tüketimin bir parçası haline gelişin başka bir boyutu da sinema arşivine akın edilmesidir" (Sim, 2006: 121). Bu bağlamda sinema alanında postmodern öncülerden biri Alan Parker'dır. *The Wall* adlı filminde duvar metaforunu çok iyi işlemiştir. Postmodernizme özgü, karışık, sıradan olayların verilmesi ve teknikteki serbestliğiyle David Fincher'in yönetmenliğini yaptığı *Dövüş Kulübü* güzel bir örnek teşkil etmektedir. *Göl Evi* adlı romandan uyarlanmış filmde iki dünya arasındaki geçişleri ve olağandışlıkları karakterlerin normalmiş gibi yaşamasıyla ilk bakışta bile postmodernizm sinemasını yansıtmaktadır. Ayrıca, Quentin Tarantino'nun yönettiği *Pulp Fiction*, postmodern sinemaya örnek olarak verilebilir (Sim, 2006: 121- 123). *Reconstruction* (Christoffer Boe), *Predator 2* (Stephen Hopkins), *Matrix Revisited* (Josh Oreck), *Scary Movie* (Keenen Ivory Wayans), *Halloween* (Rob Zombie), *Terminator* (James Cameron), *Back to the Future* (Robert Zemeckis) ve *Blue Velvet* (David Lynch) postmodern sinemanın başyapıtları arasındadır.

"Postmodern roman" terimi ilk olarak Amerika'da Ihab Hassan tarafından ortaya atılan bir terimdir. Hassan bu terimi *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature* (Orfeus'u Uzuvlarına Ayırmak: Postmodern Edebiyata Doğru) adlı kitabında edebiyattaki yenilikleri tanımlamak için kullanmıştır (Hassan, 1982: 260), fakat o sıralar bu terim yaygın olarak kabul görmemiştir. Roman, yaşanmış ya da yaşanması mümkün olan olay ya da olaylar dizisini, karakterler aracılığıyla, zaman ve mekân

saptamalarıyla, neden sonuç ilişkisi içerisinde anlatan bir kurgu çeşididir. Anlatı ise romanda ya da eserde olayları somutlaştıran, olayların durumların aktarılmasını mümkün kılan, neden-sonucu açıklayarak olayları düzenleme şeklidir. Sadece düz yazı ve şiire özgü bir tarz değildir. Postmodern anlatıda herkesin kullandığı ortak bir tarz ya da her eserde görülen ortak bir üslup yoktur. Yazarlar kendilerine özgü anlatım teknikleri kullanırlar. Olayın anlatım sırası düzensizdir ve olay örgüsünde bir sıralama yoktur. Postmodern romanda geleneksel romanların aksine zıtlıkların bir arada oluşu, belli bir üslubun olmayışı, romanın sonunun olmaması ya da birden fazla son olması gibi öğeler gözlenmektedir.

Postmodern romanın genel özelliklerine bakıldığında, üstkurmaca, oyunculluk, farklılık, çoğulculuk, parçalılık, pastiş ve ironi kullanımı gibi öğeler dikkat çeker. Postmodern romanda anlatılan gerçek, dış dünyayla aynı olan nesnel gerçek değil, yapay ve kurmacadan oluşan gerçeklerdir. Ayrıca postmodernizm romana metinsel çok seslilik, kapsamlı ve demokratik bir açılım getirmiştir. Postmodern romanda iyiyle kötü, uhrevi ile dünyevi, masum ile zalim yan yana ve iç içedir. Bu da metinsel çok seslilikten kaynaklanmaktadır. Postmodern romanda bir diğer önemli öğe, metinlerarasılıktır. Postmodern roman diğer eserlerden özellikle de tarihten yararlanmayı sever. Örneğin Orhan Pamuk'un romanları Evliya Çelebi, Mevlânâ, Seyh Galip, Feridüddin Attar, Dante, Rilke gibi Doğulu ve Batılı yazarların eserlerinden esintiler taşır (Işıksan, 2007: 425- 426). Bizde ise ilk akla gelebilecek postmodern roman örneklerine *Don Kişot'tan Bugüne Roman* (Jale Parla), *Sevgili Arsız Ölüm* (Latife Tekin), *Benim Adım Kırmızı* (Orhan Pamuk) verilebilir.

Postmodernizm farklı yerlerde, farklı kültür ve toplumlarda, farklı koşullarda geliştiği için toplumdan topluma ya da bir coğrafi bölgeden diğerine farklılık gösterip farklı tarzlar oluşturmuştur. Her yerde aynı tarzın kullanılması beklenemez. Yine de bu farklı eserlerin postmodern olarak anılmasının nedeni onun belli özelliklerini taşımalarıdır. Örneğin, ne kadar farklı tarzda olsalar da hepsi modernizme karşıdır. Modernizmdeki seçkinciliği eleştirirler. Aslında bu eleştiri modernizmin içinde de yer almaktadır. Örneğin M. Proust'un ve J. Joyce'un eserlerinde modernizmin aşınmalara ve kırılmalara uğradığı görülmektedir. Joyce'un kaleme aldığı *Ulysses* postmodernizmin bir habercisi olma niteliğini taşımaktadır (Emre, 2006: 85). Yine de postmodernizmin öncesine bakıldığında modernizmden sonra geldiği görülür ve her yazı türünde belli modern kurallar olduğu için onun devamı olarak da düşünülür. Elbette postmodernin özellikleri arasında modernizmin özelliklerinden de etkileşimler vardır. Örneğin modernist eserlerde görülen paranoya, bazı postmodernist eserler de görülmektedir (Ken Kesey, *Guguk Kuşu Yuvasından Uçtu* (*One Flew Over the Cuckoo's Nest*, 1962 ve Thomas Pynchon, *Gravity Rainbow*, 1973) Bu durumda anti-realist bir durumdan söz edilmektedir ve postmodernizdeki kurgu çeşitlerini açıklamak için birçok terim ortaya çıkmıştır: "üstkurmaca" (surfiction, Raymond Federman), "post-çağdaş roman" (Jerome Klinkowitz), "uydurmaca" (fabulation, Robert Scholes), "tarihyazımsal üstkurmaca" (historiographic metafiction, Linda Hutcheon) ve Susan Strehle'nin postmodern kurgunun "kuantum evrenindeki kurgu" olduğunu öne süren "etkincilik" (actualism) kavramı (Woods, 1999: 50- 51).

Postmodernizmi ortaya çıkaran, oluşturan yazarların ortak niteliği hepsinin modernizmle çatışmasıdır. Bu yazarlar; Günter Grass ve Peter Handke (Almanya), Georges Perec ve Monique Wittig (Fransa), Umberto Eco ve Italo Calvino (İtalya), Angela Carter ve Salman Rushdie (İngiltere), Stanislaw Lem (Polonya), Milan Kundera (eski Çekoslovakya), Mario Vargas Llosa (Peru), Gabriel Garcia Márquez (Kolombiya), J. M. Coetzee (Güney Afrika), Peter Carey'dir (Avustralya). Ancak çok sayıda Amerikalı yazar çok sayıda postmodernist roman yayınlamıştır. Bu yazarlar Walter Abish, Kathy Acker, Paul Auster, John Barth, Donald Barthelme, Richard Brautigan, William Burroughs, Robert Coover, Don DeLillo, E. L. Doctorow, Raymond Federman, William Gass, Steve Katz, Jerzy Kosinski, Joseph McElroy, Thomas Pynchon, Ishmael Reed, Gilbert Sorrentino, Ronald Sukenick, Kurt Vonnegut'tur (Sim, 2006: 144- 145).

Postmodernist metinde görülen özelliklerin tiyatroya da, sözlü sanata da uygulandığı görülmektedir. Bazı yazarlar modernist ve postmodernist öğeleri birlikte kullanırlar. Bunun en çarpıcı örneği Samuel Beckett'in oyunları olmuştur. Bazılarına göre Beckett'in oyunları modernden postmoderne geçiş örnekleridir ve arada bir köprü görevi görmektedir. Onun tiyatrosu absürd olarak değerlendirilir ve bu da yeni bir tartışmaya neden olur: Absürd modern mi yoksa postmodern sınırlar içinde midir? Samuel Beckett'in yanı sıra, Eugene Ionesco, Jean Genet, Jean Tardieu, Harold Pinter ve Edward Albee gibi yazarlar da absürd oyun yazarı olarak kabul edilmekle birlikte postmodern olarak da görülmektedir (Şener, 1990: 298- 300).

Felsefe, özellikle son dönem Fransız felsefe geleneği, hem postmodernizm hakkında başlıca bir tartışma alanı hem de postmodernizmin kökenlerine ilişkin teorilerin kaynağı olmuştur (Sim, 2006: 3). F. Nietzsche'nin 'bütün değerlerin yeniden-değerlendirilmesi' yönündeki çağrısı (Nietzsche, 2001: 204- 205) postmodernizmin kendinden önceki alanlara olan bakış açısını ortaya koymaktadır. Nitekim Nietzsche, geleceğin insanları olarak gördüğü yeni felsefecilerden büyük anlatılara karşı savaş açmasını ve onları baş aşağı etmelerini beklemektedir.

Nietzsche'nin başını çektiği başkaldırı, postyapısalcı düşünürlerle başka bir boyut almıştır. Postyapısalcılık, içerisinde barındırdığı farklı entelektüel disiplinlerle sadece kendinden öncesini değil, yapısalcılık gibi farklı metotların arkasında yatan ideolojik temelleri hedef almış ve hem felsefi hem de politik bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Sim, 2006: 4). Postyapısalcılığın en güçlü dayanak noktalarından birisi olan Derrida'nın 'yapıbozumu', yapısalcılığın kökenini hedef alarak, "tüm fenomenlerin sistemlerinin" işleyişlerine indirgenmediği fikrine karşı çıkar (Sim, 2006: 5). Derrida, postmodern eserlerin genellikle düşünce ve dil arasındaki ilişkisini incelemiş ve bu ilişkinin felsefe ve edebiyattaki sınırlarıyla ilgili "oyuncu sorgulamalar" gerçekleştirmiştir. Bundan hareketle Derrida, metafiziksel kesinliği temelden yok saymıştır. Ona göre söz ve eylem arasında bir birlik olduğu düşüncesi sorgulanmalıdır. Çünkü "gerçeklik" düşüncenin yüzeyinde değil çok altında gizlidir. Düşünce ve dil arasında bir bağ olduğunu ve dilin akıl yürütmeye uygun hale gelebileceğine dikkat çekmiştir. Ortaya çıkardığı "différance" terimi (Sim, 2006: 243- 244) dilin çalışma şeklini ve yapıbozumun hareketlerini anlatmak için kullanılır.

Michel Foucault, yapısalcı program postmodern dünyaya dönüştükten sonra ortaya çıkan en etkili teorisyenler arasında yer alır. "Söylem", onun ortaya çıkardığı ve üzerinde çalıştığı bir kavramdır. Foucault, bilgiyi iktidarla özdeşleştirir ve aralarındaki ilişkiyi inceler. "Deliliğin Tarihi (1961)" ve "Kliniğin Doğuşu (1963)" bir dizi gözleme dayanır. "Bilgi'nin Arkeolojisi" adlı eserinde, kendinden sonrakilere yöntemi tanımlayıp yol göstermiştir. Yaklaşımını "süreksizliğe" dayandırmış, geleneksel yaklaşımlardan uzak durmuştur. Geleneksel tarihçiler "süreksizliği" hem verimli hem de olanaksız olarak görürken, Foucault bilgi biçimlerinin sürekli değiştiğini düşünmektedir. Bilgide değişiklik olduğunu, fakat söylemin değişmediğini vurgulamıştır (Sim, 2006: 259- 260).

Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin ortaya attığı 'anti-Oedipus' terimi kökenini S. Freud'un 'libido' ve Karl Marks'ın 'emek gücü' kavramlarından alır. Fakat bu ikisinin bağlantısını asıl olarak Nietzsche'nin ortaya attığı 'güç istenci' kavramı sağlar. Deleuze ve Guattari'nin 'anti-oedipus'u psikanalitik teorilerle iç içe geçmiş otoiterizme karşı bir saldırıyı amaçlar (Holland, 1999: 13-14). Deleuze ve Guattari'ye göre bireyler, birlik duygusundan yoksun, sosyo-politik yapıların hegemonyasında yaşamlarını idame ettiren birer 'arzulama-makinaları'dır (Sim, 2006: 7).

Jean-Francois Lyotard ise 1979'da kaleme aldığı *Postmodern Durum* adlı eserinde modern fikirlerin moda dışı olduğunu, doğruların tek bir kullanımının olmadığını, üst-anlatıya karşı şüpheli bir yaklaşım olması gerektiği, hatta bütün kesin doğrulara kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır (Lyotard, 1994: 68,119). Baudrillard'a göre modern sonrası dönemin belirgin özelliği o güne kadar olan dönemlerdeki anlayışların dışına çıkılmasıdır. Modern sonrasında hiçbir şeyin aslının olmadığını, kopyanın da kopyası olduğu bir dünyada simülakralar dünyasında yaşamakta olduğumuzu belirtmektedir. Yaşadığımız dünya, gerçeğin yerini almış modeller yani simülasyon dünyasıdır (Baudrillard, 2005: 12- 14).

5. SONUÇ

Sonuç olarak, hayatın birçok alanında ve sanatın birçok dalında postmodernizmin örneklerine rastlamak mümkündür. Hangi alanda olursa olsun postmodernizm, gerçekçiliğe dayanan klasik anlayışa karşıdır. Akılcı, kuralcı, pozitivist ve modernlik anlayışına tepkileri her alanda görmek mümkündür. "Evrensel gerçekler vardır" anlayışı yıkılır. Örneğin klasik bir filmde ya da kitapta her şey oluş sırasına göre verilirken ve tek bir son varken, postmodern eserlerde bu kalıp kırılır ve film ya da kitap belirsiz de bitebilir, birden fazla son da sunulabilir. Postmodern bir eserde ya da düşüncede bilinen bütün gerçekler yok olur, kuralsızlıklar ve eskiyi eleştiren, ona karşı çıkan bir bakış açısı ortaya çıkar. Postmodern bir sanatçıdan geleneksel bir tutum, görünüş, oyun, kurgu ya da resim beklemek yerine sürprizlere açık olup alışılanın dışında bir şeyler beklemek daha doğru olur. Bu bağlamda her sanatçı veya romancı kendine ait bir teknik ve anlayış geliştirmeye çalışır. Kurmacanın ön plana çıktığı bu akımda, gerçeklik unsuru arka plana itilir. Kısacası postmodernizm, modernizmin ortaya ortaya koyduğu bütün düşünce ve normları reddetmiştir. Modernizmin hâkim olduğu dönemde toplumda yaşanan karmaşa duygusu modernin eleştirilmesine yol açmıştır. I. ve II. Dünya Savaşları'nın sonunda dünyada yaşanan yıkım, insanlarda paranoya oluşturmuş ve onları yeni arayışlara itmiştir. 1960'lı yıllardan sonra kültür, edebiyat ve felsefe başta olmak üzere beşeri bilimler modernizmden koparak, yeni ve eleştirel bir ortamda tekrar yapılanmıştır.

KAYNAKÇA

- BAUDRILLARD, Jean (2005). *Simülakrlar ve Simülasyon*, (Çev: Oğuz Adanır), 3. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
COHEN, Robert (2002). *The Free Speech Movement: Reflections on Berkeley in the 1960s*, California: University of California Press.
ÇETİN, Nurullah (2008). *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Edebiyat Otağı Yayınları.
ÇETİŞLİ, İsmail (2008). *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Ankara: Akdağ Yayınları.
ECEVİT, Yıldız (2001). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul: İletişim Yay.
ELBİR, Bilal (2006). *Edebiyat ve Bilgi Kuramları*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
EMRE, İsmet (2006). *Postmodernizm ve Edebiyat*, Ankara: Anı Yayınları.

- HARVEY, David (2003). *Postmodernliğin Durumu*, (Çev: Sungur Savran) İstanbul: Metis Yayınları.
- HASSAN, Ihab (1985). "The Culture of Postmodernism", *Theory, Culture and Society*, S. 123- 124. s.119- 131.
- HASSAN, Ihab (1982). *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- HOLLAND, Eugene W. (1999). *Deleuze and Guattari's Anti Oedipus Introduction to Schizoanalysis*, New York: Routledge.
- İŞIKSALAN, Nilay (2007). "Posmodern öğretisi ve Bir Postmodern Roman Çözümlemesi: Kara Kitap/ Orhan Pamuk", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol.7- Sayı 2, S. 425- 426- 427, s. 419- 466.
- İLTER, Tuğrul (2006). "Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm", *Küresel İletişim Dergisi*, sayı 1, Bahar 2006, S. 5, s.1- 14.
- İNAC, Hüsamettin (2003). "Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodern Teori", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 346- 348, s. 341- 351.
- KIZILÇELİK, Sezgin (1996). *Postmodernizm Dedikleri*, İzmir: Saray Kitapevleri
- LYOTARD, J. F. (1994). *The Postmodern Condition*, (Çev: Ahmet Çiğdem), Ankara: Vadi Yayınları.
- MCHALE, Brian (1996). *Postmodernist Fiction*, London: Routledge.
- NAYLOR, Philip C. (2015). *Historical Dictionary of Algeria*, London: Rowman&Littlefield.
- NIETZSCHE, Friedrich (2001). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, (Çev: Ahmet İnam), İstanbul: Yorum Yayınevi.
- ÖZEL, Zühal, (2006). "Postmodern Dönem Fotoğraf Sanatında Kendine Mal Etme, Sherman, Morimura, Ungun", *Selçuk İletişim Dergisi*, S.159, 160, 165, s. 158- 174.
- PAMUK, Orhan (2008). *Benim Adım Kırmızı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PARLA, Jale (2001). *Don Kişottan Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- RYAN, Michael (2000). *Postmodern Siyaset* (Çev: Mehmet Küçük), " Modernite Versus Postmodernite", Ankara: Vadi Yayınları.
- SARI, Emre (2016). *İlk Çağ [Antik Çağ] Felsefesi Tarihi*, İstanbul: Nokta e-book international publishing.
- SARUP, Madan (1995). *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, (Çev: A.B.Güçlü), Ankara: Ark Yayınları.
- SEIDMAN, Michael (2004). *The Imaginary Revolution: Parisian Students and Workers in 1968*, New York: Berghahn Books.
- SIM, Stuart (2006). *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, (Çev: Mukadder Erkan, Ali Utku) Ankara: Ebabil Yayınları.
- SOYKAN, Ö. Naci (1993). *Türkiye'den Felsefe Manzaraları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ŞENER, Sevda (2006). *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, İstanbul: Dost Yayınevi.
- TRODD, Colin (2006). "Postmodernizm ve Sanat", *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, (Çev: Mukadder Erkan, Ali Utku) Ankara: Ebabil Yayınları.
- WOODS, Tim (1999). *Beginning Postmodernism*, Manchester: Manchester University Press.
- İnternet Kaynakları**
- HITCHENS, Christopher (2006). "A Chronology of the Algerian War of Independence", *The Atlantic Magazine*,
<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2006/11/a-chronology-of-the-algerian-war-of-independence/305277/> erişim tarihi 11.10.2017
- <http://tr.internationalism.org/icconline/1968/02>, erişim tarihi 23.08.2017.